
مثنوی‌های بهرام و بهروز

از

بنایه هروی و وقار شیرازی

www.ketab.ir

دکتر زهرا درّی

سرشناسه	: دری، زهرا، ۱۳۴۰ -
عنوان قراردادی	: مثنوی بهروز و بهرام. شرح
عنوان و نام پدیدآور	: مثنوی‌های بهرام و بهروز از بنایی هروی و وقار شیرازی/ مولف زهرا دری.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات زوار، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۸ ص.
شابک	: 978-964-401-591-5
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۹۳] - ۱۹۷.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: بنائی، کمال‌الدین بن محمد، - ۹۱۸ ق. مثنوی بهروز و بهرام -- نقد و تفسیر
موضوع	: وقار شیرازی، احمد بن محمد شفیع، ۱۲۳۲-۱۲۹۸ ق. مثنوی بهروز و بهرام، نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۹ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 15th century -- History and criticism
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۳ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 19th century -- History and criticism
شناسه افزوده	: بنائی، کمال‌الدین بن محمد، - ۹۱۸ ق. مثنوی بهروز و بهرام. شرح
شناسه افزوده	: وقار شیرازی، احمد بن محمد شفیع، ۱۲۳۲-۱۲۹۸ ق. مثنوی بهروز و بهرام. شرح
رده بندی کنگره	: PIR۵۶۸۶
رده بندی دیویی	: ۸۴۱/۳۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۴۱۵۹۵۲

انتشارات زوار

■ مثنوی‌های بهرام و بهروز ■

■ از بنایی هروی و وقار شیرازی ■

■ دگتر زهرا دری ■

■ صفحه‌آرایی: مریم جهانتاب ■

■ ناظر چاپ: فرناز کریمی ■

■ نوبت چاپ: اول؛ ۱۴۰۰ ■

■ شمارگان: ۲۲۰ نسخه ■

■ چاپ و صحافی: سیمین ■

■ شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۱-۵۹۱-۵ ■

■ تهران؛ خیابان انقلاب؛ خیابان دوازدهم فروردین؛ نبش شهیدنظری؛ پلاک ۲۷۸ ■

■ تلفن: ۶۶۴۶۲۵۰۳-۶۶۴۸۳۴۲۳-۶۶۴۸۳۴۲۴ ■

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

بیش گفتار.....	۷
شرح احوال کمال‌الدین بنایی هروی.....	۱۱
آغاز منظومه بهرام و بهروز (بنایی).....	۱۷
شرح دشواری‌هایی از مثنوی بهرام و بهروز بنایی.....	۵۵
مثنوی بهرام و بهروز وقار شیرازی.....	۷۳
شرح احوال و آثار وقار شیرازی.....	۷۳
مقدمهٔ عبدالحسین جلالیان دربارهٔ خاندان وصال.....	۷۷
بهرام و بهروز وقار شیرازی.....	۸۵
شرح مثنوی بهرام و بهروز وقار شیرازی.....	۱۴۷
فهرست واژگان، اصطلاحات و اعلام شرح شده.....	۱۸۷
فهرست منابع.....	۱۹۳

پیش گفتار

از سالیان پیش وقتی در شرح احوال و آثار سنایی به تفحص و مطالعه می‌پرداختم پیوسته در پژوهش محققان بزرگ معاصر در ضمن معرفی آثار سنایی، «آثار منسوب به سنایی» توجه‌ام را جلب می‌کرد که از آن میان یکی هم مثنوی «بهرام و بهروز» بود؛ هر چند که صحت انتساب این اثر به سنایی مورد بحثش نبوده است ولی بدین پرسش که «این اثر متعلق به کیست؟» نیز پاسخ قطعی داده نشده بوده استاد مدرس در مقدمه دیوان سنایی آورده است: «عبداللطیف عباسی شارح حدیقه به غیر از کتاب حدیقه، مثنوی دیگری به نام بهرام و بهروز به حکیم نسبت داده و رضا قلی خان در تذکره مجمع‌الفصحای گوید من خود آنرا دیده‌ام. نسخه‌ای از این مثنوی در کتابخانه ملی پاریس ضبط است که به درخواست این بنده مستشرق شهر مسیو کربن میکروفیلمی از آن تهیه فرمود و در انستیتوی فرانسه مورد مطالعه نگارنده قرار گرفت، این مثنوی مسلماً از سنایی نیست و علت این که بدو نسبت داده شده شاید این باشد که شاعر در اواسط آن مثنوی دو بیت از اشعار سنایی را به تضمین آورده و نام سنایی را یاد کرده خوانندگان تصور کرده‌اند که تمام مثنوی از آن سنایی است. بنابراین استناد آن به حکیم بطور قطع و یقین خطاست و ظاهراً از امامی هروی است.» (مدرس رضوی، ۱۳۸۵: مقدمه، نود و یک) هر چند که استاد مدرس آن را ظاهراً از امامی هروی دانسته است ولی با توجه به این که امامی هروی شاعری شیعی مذهب بوده است با تعریضی که در این مثنوی شاعر نسبت به معتزلیان روا داشته است و قراین دیگر که به

دنبال می‌آید، پذیرشش دشوار می‌نماید، خصوصاً این که هیچ یک از محققان پیشین در زمره آثار امامی هروی این مثنوی را ذکر نکرده‌اند. از دیدگاه سبک‌شناسانه و محتوایی نیز این اثر نمی‌تواند متعلق به امامی هروی شاعر قرن هفتم ادیب و شاعر و ملک‌الشعراء دربار قراختاییان کرمان باشد، شاعری که تخلص خود را به واسطه اعتقاد به مذهب شیعه و علاقه به مدح خاندان رسالت، امامی برگزیده است.

استاد زنده یاد مظاهر مصفا در این باره می‌گوید: «مثنوی دیگری به نام بهرام و بهروز به سنایی نسبت داده شده که شامل ۸۳۲ بیت ولی آقای سعید نفیسی در تعلیقات کتاب لباب‌الالباب به قطع و یقین این انتساب را غلط مردود دانست و نوشت این مثنوی قطعاً از او نیست.» (مصفا، ۱۳۸۹، مقدمه، سی و چهار) استاد شفیع کدکنی نیز بعد از این که چهار مثنوی طریق التحقیق، عقلنامه، عشقنامه، و سنایی آباد را که در مجموعه «مثنوی‌های حکیم سنایی» به همت استاد مدرّس رضوی منتشر شده است جزو آثار سنایی نمی‌دانند و به قرائن سبک‌شناسانه آن را رد می‌کنند. از چند اثر منسوب دیگر از جمله «غریب‌نامه» و «زاد‌السّالکین» و «بهرام و بهروز» نام می‌برد و می‌گوید که «یا نام دیگری است برای برخی از آثار قبلی و یا از آثار منظوم متأخران است و استاد مدرّس نیز آنها را در شمار آثار سنایی نپذیرفته است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۱۹، ۲۰)

با این مقدمات به قول مولوی «زین طلب بنده به کوی تو رسید، درد مریم را به خرما بن کشید»؛ در سال ۹۵ با انتشار همزمان مثنوی «بهرام و بهروز» وقار شیرازی به وسیله‌ی دکتر عبدالحسین جلالیان (که تصویری از یک نسخه خطی است) و دکتر مهدی نوروز، انگیزشی مضاعف مرا بر آن داشت که سراینده مثنوی بهرام و بهروز منسوب به سنایی را بشناسم که در این جستجو از یک سو با متنی مواجه شدم که در کتابی با نام «مجموعه چهار کتاب نایاب، عقلنامه، عشقنامه، بهرام و بهروز، کارنامه بلخ» با مقدمه و تصحیح غلام جیلالی (جلالی) در سال ۱۳۳۲ در غزنین به نام سنایی به چاپ رسیده بود و از سوی دیگر با «برگزیده باغ ارم یا بهرام و بهروز» اثر مولانا بنایی هروی شاعر و عارف کشته شده ۹۱۸ هـ ق برخورددم که دکتر سید اسدالله مصطفوی در سال ۱۳۵۱ آن را منتشر کرده بود. این مثنوی یک بار نیز در مجموعه‌ای به نام باغ ارم و افضل التذکار ذکرالشعرا والاشعار و تذکره نوایی در ۱۳۳۶ در تاشکند به نام بنایی هروی چاپ شده است. این مثنوی به تصریح

سام میرزا در تحفه سامی که از معاصران مولانا بنایی هروی است به نام سلطان یعقوب آق قوینلو سروده شده است و بدین ترتیب در تعلق این مثنوی به بنایی هروی دیگر شکی باقی نماند. وی در این باره می‌گوید: «بنایی در خدمت سلطان یعقوب اندک اندک ترقی پیدا کرد کتاب «بهرام و بهروز» را به نام پادشاه مذکور گفت. چون یوسف بیک برادر سلطان یعقوب نیز مقارن این حال وفات یافته بود در آن باب این بیت گفت:

نه از یوسف نشان دیدم نه از یعقوب آثاری
عزیزان یوسف ار گم شد چه شد یعقوب را باری

(سام میرزا، ۱۳۱۴: ۹۸)

بحث مذکور در دانشنامه جهان اسلام نیز در جلد ۱ ص ۱۸۱۶ ذیل بنایی هروی بدان پرداخته شده است. دکتر اسدالله مصطفوی ضمن آن که چند غزل از دیوان بنایی را در مقدمه گزیده باغ ارم می‌آورد یادآور می‌شود که نسخه‌ای از این مثنوی به شماره ۹۸۷ در کتابخانه بادلیان موجود است و وی همچنین از قول مولف فهرست بادلیان در معرفی مثنوی باغ ارم می‌گوید: باغ ارم حدود ۱۶۰۰ مصل شعر و عنوان دارد که آغاز آن به توحیدیه و سپس به مناقب چهار یار رسول پرداخته شده که نشان می‌دهد بنایی اهل سنت و جماعت بوده است. شاعر سپس ابیاتی را در مدح سلطان مشایخ خواجه محمد یحیی بن عبیدالله سروده که نشان می‌دهد دست ارادت به وی داده است. دیگر مباحث عبارت است از، در فضیلت سخن، سبب نظم کتاب، ترجمه احوال خود و ذکر وطن، مطالبی از امام شافعی، جلال‌الدین دوانی و محی‌الدین عربی و سرانجام از برگ ۵۲ داستان بهرام و بهروز را آغاز می‌کند. در برگ ۱۴۵ سلطان یعقوب را مدح می‌گوید، ولی چنین به نظر می‌رسد که با ذکر تاریخ وفات یعقوب بیک که به حساب جمل کیخسرو (=۸۹۶) است، ادامه ابیات بعد از مرگ سلطان یعقوب سروده شده باشد. (تلخیص از مقدمه گزیده باغ ارم)

متن بهرام و بهروز در گزیده باغ ارم با متن غزنین جز در جزئیات واژگان که نیازمند تصحیح بوده است و کم و زیادی ابیات، تفاوت چندانی با هم نداشتند که بنا به ضرورت ضمن تصحیح و شرح ابیات، تفاوت ابیات را نیز متذکر شده‌ام. بدین ترتیب همان‌گونه که استادان پیشین متذکر شده‌اند قراین سبک‌شناسانه و نیز مستندات تاریخی بیانگر آن است که این اثر قطعاً نمی‌تواند متعلق به سنایی باشد و از آن جایی که هم حجم دو اثر وقار

شیرازی و بنایی هروی محدود است و هم دو اثر به نام بهرام و بهروز مزین شده است و هردو مثنوی از بن‌مایه‌های محتوایی و روایی نزدیک به هم برخوردار هستند و قراین دلالت بر آن دارد که حتماً وقار شیرازی از پیش این مثنوی را دیده است و یا چون بسیاری از منظومه‌های عامیانه روایت را شنیده است و سپس به بازآفرینی این روایت داستانی پرداخته است، بنابراین هر دو اثر را یکجا آورده‌ام که هم قابلیت مقایسه و تحلیل دو اثر فراهم آید و هم به مباحثه‌های پیشین دربارهٔ سرایندگان «مثنوی بهرام و بهروز» خاتمه داده شود.

زهرآدری

تیرماه ۱۴۰۰